

Юрій Мацієвський

ПОЛІТИЧНА КРИЗА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснений теоретичний аналіз поняття “політична криза”. Вихідною тезою роботи є твердження про те, що криза є умовою, а не наслідком конфлікту. Обґрунтуванням цієї тези є модель політичного циклу, у якій криза розглядається у зв’язку з такими явищами, як стабільність та розпад. Модель передбачає нелінійне та інваріантне пояснення політичного процесу.

This research offers a theoretical analysis of the concept of political crisis. The main thesis of the research is as follows: political crisis is a prerequisite, but not the outcome, of the large – scale political conflict. This thesis is a basis of a model of political cycle. The model offers an explanation of the political process as a non-linear and invariant phenomenon. A political crisis is considered there in relation to the concepts of political stability and breakdown.

Проблема кризових явищ у внутрішньополітичній сфері попри її значущість для всіх типів режимів залишається однією з найменш досліджених у політичній науці. Політичні події останніх чотирьох років в Україні дають багато прикладів для аналізу, проте спеціальних спроб пояснення феномену політичної кризи фактично не було.

Насамперед я хотів би окреслити рамки використання поняття кризи, хоча усвідомлюю, що це непросте завдання. У цьому тексті я намагатимусь вести мову про кризи у політичній сфері, обмеживши використання поняття “політична криза” до характеристики змін у політичній системі та політичному режимі. Тому далі поняття “криза” буде стосуватись властивостей цих об’єктів. В такому разі, очевидно, що поза увагою залишаються такі важливі аспекти політичного процесу, як прийняття рішень чи “кризовий менеджмент” у внутрішній та зовнішній політиці, не кажучи вже про соціальні, економічні, екологічні, моральні чи інші прояви кризи.

Метою цієї розвідки є спроба концептуалізації поняття “політична криза” у контексті таких явищ, як стабільність та розпад. Тут я відразу хотів би сформулювати своє бачення місця політичної кризи у ланцюгу політичних явищ. Я вважаю, що криза є на-

слідком порушення стабільності і умовою виникання масштабного політичного конфлікту (як то революція, громадянська війна чи переворот), а не навпаки. Тому в полі уваги у цьому дослідженні будуть такі питання:

- В чому суть політичної кризи?
- Чи відсутність стабільності означає кризу?
- Як визначити та вимірювати стабільність?
- Що вказує на наявність кризи ?
- Які наслідки може мати криза?

В основі дослідження буде понятійний аналіз кризи та суміжних явищ, в першу чергу таких, як стабільність, конфлікт та розпад. Саме чітка концептуалізація поняття кризи є необхідною умовою наступних дій – емпіричної перевірки, конструювання моделі чи теорії кризи.

Чим є і чим не є політична криза?

У вітчизняній науковій традиції, що значною мірою успадкувала радянську діалектико-матеріалістичну настанову, поняття політичної кризи чітко не визначено. Так це поняття використовується для характеристики кульмінації політичного конфлікту, крайнього загострення суперечностей, які виникли в результаті того, що інтереси суб’єктів політичного життя не збігаються. Разом з тим стверджується, що криза означає “тимчасове призупинення” або припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної системи. З цього кута зору криза є останньою фазою розвитку конфлікту, його кульмінацією, після подолання якої конфлікт може бути вирішений або ж руйнація набуває незворотного характеру¹. Таке розуміння кризи є помилковим. Воно стало наслідком подвійної помилки. Першою стала помилка дедуктивного узагальнення про те, що гострий конфлікт – це криза. Друга помилка полягала в ототожненні тієї частини конфлікту, коли сторони не можуть чи не хочуть продовжувати боротьбу, але й не можуть знайти вихід із ситуації – з кризою. Звідси, невирішений конфлікт, це також криза. У спеціальній літературі остання ситуація найчастіше описується такими англомовними термінами, як “Stalemate”, “Impasse” чи “Deadlock”, що українською можуть перекладатися як “глухий кут”.

Аналіз довідкових статей, що містяться у кількох російських та українських академічних наукових виданнях, свідчить про існування принаймні трьох методологічних проблем².

¹ Політологічний енциклопедичний словник. За ред. Ю.С. Шемчушенка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – С. 298.

² Див. Політологічний енциклопедичний словник. – С. 298.; Политическая

1. У пострадянській традиції вивчення політичних явищ домінуючим залишається спрощений системний підхід. При всій перспективності цього підходу до вивчення макросуспільних та макрополітичних проблем варто пам'ятати, що він зазнав глибокої критики з боку теоретиків конфлікту ще у другій половині 50-х рр. ХХ ст.³ Сучасні міждисциплінарні дослідження пішли значно далі у дослідженні політичних явищ. Тому, використання системного підходу до пояснення кризи навіть у західних авторів є не більш ніж історіографічним фактом у розвитку політичної теорії.

2. Політична криза розглядається окремо від таких явищ, як політична стабільність, політична нестабільність (напруга) і розпад. Щоправда, з одного боку, автори українських та російських енциклопедичних видань пов'язують кризу із загостренням і поглибленням суперечностей та конфліктів, що не є одним і тим же, надаючи кризі значення змінної величини у розвитку конфлікту. Про помилковість такого пояснення я вже писав вище.

З іншого боку, з аксіологічного кута зору, кризі надається позитивне значення навіть якщо вона веде до занепаду системи. "В усіх випадках, навіть у випадку руйнування системи, кризу можна розглядати як перехід системи в нову якість або утворення якісно нової системи, іншими словами, як момент розвитку. В цьому значенні криза принципово відрізняється від катастрофи, тобто остаточного руйнування системи і утворення нової системи гіршої якості або взагалі повного припинення розвитку"⁴.

Наголос на виключно позитивних наслідках кризи є методологічно не коректним, позаяк не підтверджений емпіричними даними. Протиставлення кризи і катастрофи без визначення сутнісних рис двох явищ може містити значну частку суб'єктивізму при аналізі окремих випадків і тому не може вважатися достатньо обґрунтованим.

Попередньо визначені методологічні проблеми підводять до висновку про те, що серед дослідників (творчих колективів), що займались вивченням кризи, немає єдності щодо розуміння сутності цього явища. Це третя, фундаментальна проблема, яка була лише частково досліджена окремими авторами. Жодна з аналізованих статей не містить чіткого визначення кризи і переліку її сутнісних

енциклопедія. В двох томах. Под. Ред. Г.Ю. Семигіна. – Т.1. – М.: Мысль, 2000. – С.590– 591.; Политология. Энциклопедический словарь. Изд-во Московского коммерческого университета. – Паблишерз, 1993. – С.148–149.

³ Мацієвський Ю. Між функціоналізмом і нормативізмом: академічна політологія в Україні на поч. ХХІ ст. // Людина і політика. – 2004. – №5. – С. 61– 69.

⁴ Политология. Энциклопедический словарь. – С.148.

рис. Проте спільним у всіх аналізованих текстах є твердження про кризу як процес, що проходить три фази: 1) латентну або передкризову; 2) кульмінації; 3) завершення. Щоправда, вітчизняні автори звертають увагу на два варіанти завершення кризи: а) подолання кризи і відновлення рівноваги; б) остаточна руйнація і припинення розвитку. А російські автори визначають три варіанти: а) руйнація системи; б) перехід системи у новий стан (який?); в) створення нової системи.

Загалом, здійснений аналіз дає можливість стверджувати, що довідкові статті про кризу є надто описовими, внутрішньо суперечливими, емпірично не обґрунтованими і тому не можуть вважатися задовільними для пояснення феномену політичної кризи.

Сучасні емпіричні дослідження численних внутрішніх конфліктів виявили хибність уявлення про те, що криза є похідним явищем чи наслідком конфлікту. Більш коректне пояснення зв'язку між кризою і конфліктом може бути сформульоване так: **внутрішній конфлікт є наслідком розпаду держави**. Розпад, чи колапс держави є свідченням глибокої кризи. Розпад держави – це процес, що закінчується нездатністю держави самостійно підтримувати свою безпеку, законність, контролювати територію, збирати податки та виконувати інші внутрішні чи зовнішні функції⁵. Це пояснення здійснене шляхом емпіричного аналізу численних конфліктів, тобто здійснене індуктивним шляхом, відштовхується від того, що визначальними причинами [underlying causes] внутрішнього конфлікту є чотири групи чинників: структурні, економічні, політичні і культурні, а безпосередніми [proximate causes] – поведінка еліт⁶. Серед структурних чинників – розпад держави або нездатність підтримувати власну безпеку вважається визначальною умовою виникнення не лише внутрішнього конфлікту, а й революції⁷. Тому політична криза повинна розглядатись як необхідна умова виникнення внутрішнього конфлікту, а не навпаки.

Якщо кризу розглядати з цієї перспективи, то вона дає можливість вмістити це явище в ширший теоретичний контекст і створити модель (схему) політичного циклу.

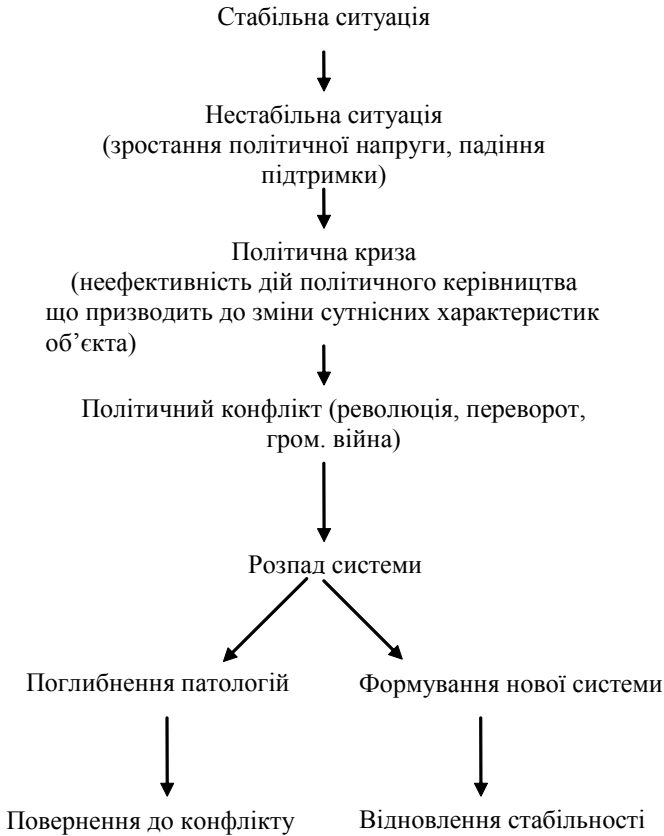
⁵ Див. An Analytical Model of Internal Conflict and State Collapse. A Manual for Practitioners. By Pauline H. Baker and Angeli E. Waller. – The Fund for Peace. – 1998.

⁶ Brown M. The Causes of Internal Conflict // Nationalism and Ethnic Conflict. Revised edition. Edited by Michael E. Brown. The MIT Press. – 2001. – P – 3-25.

⁷ Goldstone J. Towards a Fourth Generation of Revolutionary Theory // Annual review of Political Science. – 2001. Vol.4. – P .139-187.

Схематичне зображення моделі подане на Рис. 1

Рис. 1
Динаміка політичного циклу*

* Політичний цикл я визначаю як причинно зумовлений процес зміни політичних ситуацій, що визначають період, який триває від порушення до відновлення стабільності. Політичний цикл є частиною політичного процесу. Його особливість в тому, що він відображає нелінійний і непоступальний спосіб суспільних змін.

Ця модель сконструйована аналітичним шляхом. Вона базується на таких вихідних принципах:

1. Модель є причинно зумовленою. Це означає, що кожна, по-

чинаючи від початкової, ситуація є наслідком змін, які відбулися у попередній ситуації. Водночас, кожна попередня ситуація є причиною змін у наступній ситуації.

2. Ця модель є інваріантною. Це означає те, що політичний процес (розвиток, затримка чи занепад) відбувається не лінійно, і кожен його етап, що відповідає певній ситуації, може мати більше, ніж один варіант розвитку. Проте для спрощення пояснення на схемі зображений лише один “негативний” варіант політичних змін.

3. Теоретичною серцевиною моделі є твердження: криза є причиною (умовою), а не наслідком (проявом) політичного конфлікту. Ця теза була обґрунтована вище.

Як видно зі схеми, запропонована модель відрізняється від реконструйованої моделі динаміки політичної кризи і дає можливість зробити висновок про те, що криза може мати декілька варіантів розвитку, одним з яких є політичний конфлікт. Невирішення конфлікту може призвести до розпаду системи, поглиблення патологій і відновлення конфлікту.

Проблеми визначення ознак кризи у науковій літературі

Ознаки кризи будуть виділені аналітичним шляхом, тобто шляхом аналізу текстів українських та російських вчених та текстів західних авторів. Безумовно така процедура повинна доповнюватися емпіричною перевіркою вказаних ознак. Однак це завдання виходить за рамки дослідження.

Оскільки як українські, так і російські автори в поясненні феномену кризи відштовхуються приблизно від однієї методологічної традиції, їхні думки, для зручності, будуть об’єднані в категорію “пострадянські автори”.

На початку хотів би зауважити, що ні пострадянські, ані західні дослідники спеціально не виділяли ознак кризи. Проте у текстах як однієї, так і іншої групи авторів можна знайти певні відповідники того, що можна вважати ознаками кризи.

Так, пострадянські автори найчастіше називають такі характеристики (ознаки) кризи: припинення або припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної системи, загострення політичних конфліктів, зростання політичної напруженості, нестабільність, зниження рівня керованості всіма сферами життя суспільства, зростання соціально – політичної активності мас.

Виходячи з тези про похідний від суперечностей та конфліктів характер кризи, пострадянські автори намагалися обґрунтувати значення суперечностей, які призводять до появи кризи. Так було

виділено три групи суперечностей, кожна з яких має бути свідченням глибини кризи.

До першої групи були віднесені функціональні суперечності, суть яких полягає у функціональному розладі механізмів управління суспільством, невідповідності методів діяльності органів державної влади зміненим зовнішнім і внутрішнім умовам життя. При цьому не вказується, що свідчить про настання такої невідповідності і що мається на увазі під механізмами управління. Проте для подолання функціональних суперечностей достатньо проведення реформ з вдосконалення тих самих механізмів управління. Якщо ж керівництво країни виявляється нездатним реформувати суспільство (підкреслення – *Ю.М.*), але не механізми управління – це може призвести до перетворення функціональних суперечностей у структурні, що є ознакою поглиблення кризи.

Структурні суперечності, що становлять другу групу, визначаються як невідповідність форм державного устрою умовам життя суспільства. Тоді настає “криза структур влади” та її легітимності. Влада у такій ситуації нездатна долати наявні суперечності і вирішувати проблеми суспільства. Структурні кризи супроводжуються значними соціальними збуреннями, але й можуть протікати мирно. Для їх подолання потрібні структурні реформи в різних сферах суспільного життя, якісне оновлення політичної системи (Напевно, тут йдеться про зміну форми державного устрою).

Третя група суперечностей – це системні суперечності, які “означають, що головні елементи суспільства прийшли до такої взаємної невідповідності, що їх вже неможливо вирішити в рамках наявної політичної системи”⁸.

Їх можна вирішити лише змінивши систему – революційним або “ненасильницьким шляхом”. Системна криза – це параліч “державно – політичних структур”, втрата керівництвом стратегічної ініціативи розвитку суспільства. Як відзначає автор статті, на цій стадії кризи, як правило, виникає революційна ситуація, повна втрата легітимності, залучення нових суб’єктів до політичного життя. Причинами виникнення вказаних суперечностей вважається надмірна пасивність (не усвідомлення владою наявних проблем) або ж надмірна активність влади (проведення радикальних реформ, що не сприймається суспільством, визначення завищених цілей тощо)⁹.

---

⁸ Политическая энциклопедия, – С.590

⁹ Там же. – С.590.

Попри, на перший погляд, раціональний та зрозумілий спосіб пояснення, запропонований підхід, при уважнішому прочитанні, виявляє кілька методологічних проблем.

По-перше, він містить упередження стосовно потреби відповідності одних умов іншим (методів діяльності органів державної влади новим умовам життя, форми державного устрою соціально – економічним умовам життя, взаємній невідповідності головних елементів суспільства одне одному). Така відповідність теоретично можлива лише у жорстко контрольованому суспільстві, яке або не змінюється зовсім, або змінюється дуже повільно.

По-друге, пояснення, насичене понятійними конструкціями, які мають важливе значення у ланцюгу логічних зв’язків, але які залишилися не визначеними, а тому фактично є порожніми. Для прикладу, “розлад суспільно – політичних механізмів суспільства”, “структури влади”, “бурхливі соціальні збурення”, “структурні реформи”, “революційна ситуація”. Ці поняття мають вигляд наукових евфемізмів, що покликані замаскувати відсутність чітко розуміння автором суті аналізованого питання.

По-третє, підхід свідчить про марксистську методологічну настанову стосовно суспільного розвитку як боротьби суперечностей між базисом і надбудовою, або продуктивними силами і виробничими відносинами, що завершується їх подоланням шляхом революції. Марксистська соціологія аналізу суспільних процесів виявила свою неадекватність в умовах індустріального та постіндустріального суспільства, де традиційні дихотомічні класові лінії поділу були замінені плюралістичними ідентичностями, чії носії конфліктують і співпрацюють між собою в різних конфігураціях.

Що стосується західної політології, то й там стан вивчення явища політичної кризи описується такими термінами, як “надмірне використання”, “непевність”, “абстрактність” тощо¹⁰. Попередній аналіз англомовної літератури здивував мене тим, що феномен політичної кризи залишається значно менше вивченим як на теоретичному, так і на емпіричному рівні, ніж проблема стабільності чи конфлікту. Я не брав до уваги дослідження з теорії управління та похідного від неї “кризового менеджменту”, оскільки вони мають іншу, переважно прикладну, вузько визначену орієнтацію. Тому далі, при аналізі ознак кризи, я піду шляхом виокремлення ознак політичної стабільності, які розроблені глибше, надавши їм протилежного значення.

¹⁰ Див. Robinson, J.A. Crisis// International Encyclopedia of the Social Sciences. – New York: The Macmillan Company and The Free Press. – 1968. – Vol. 3. – P.510–518.

Визначення політичної стабільності

На початку хотів би звернути увагу на саме поняття політичної стабільності. Попри досить значну кількість досліджень на цю тему, поняття політичної стабільності залишається розмитим, тому, що як відзначає датський дослідник Палле Свенссон [Palle Svensson], різні дослідники використовують його щодо різних об'єктів та властивостей цих об'єктів¹¹. Більше того, серед дослідників немає згоди стосовно властивостей чи ознак політичної стабільності. Одні автори це поняття пов'язують з відсутністю певних ознак (таких як насилля чи зміни), тоді як інші наголошують на присутності таких ознак, як тривале існування об'єкта, здатність до адаптації тощо. Так, Леон Гурвіц [Leon Hurwitz] визначає щонайменше п'ять підходів до розуміння політичної стабільності: 1) відсутність насилля; 2) тривалість існування уряду (владних структур); 3) наявність легітимного конституційного режиму; 4) відсутність структурних змін та 5) стабільність як сукупна соціальна характеристика. Сам автор схиляється до останнього розуміння стабільності на підставі того, що цей підхід є спробою об'єднати та інтегрувати всі інші підходи¹². Стабільність тут розглядається у сенсі "системної стабільності", вимірювання якої можливе через такі сукупні макропоказники, як суспільний добробут, рівень економічного зростання, накопичувальна та розподільна здатність уряду тощо.

Дещо відмінний підхід до аналізу стабільності пропонує Клод Ейк [Claude Ake]. Цей вчений, працюючи в рамках істонівського аналізу, використовує ролевий підхід до пояснення політичних взаємодій та політичної структури. Політичними ролями він називає сукупність "стандартизованих очікувань, що є основою передбачуваної поведінки". Мережа політичних ролей у певному суспільстві формує політичну структуру суспільства. Якщо політичні ролі розглядати з т. з. їхніх функцій за контролем політичних взаємодій, тоді, як стверджує Ейк, ми можемо говорити про політичну структуру як систему політичних обмінів. Мережа очікуваних політичних ролей, або політична структура, становить систему каналів, що контролюють потік політичних взаємодій між політичними акторами. Політична структура може бути названа "зразком потоку

¹¹ Svensson P. Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis // Scandinavian Political Studies. – 1986. – Vol.9. – № 2. – P.130.

¹² Hurwitz L. Contemporary Approaches to Political Stability // Comparative Politics. – 1973. – Vol.5. – №3. – P.458.

політичних обмінів". Звідси політична стабільність є регулярністю потоку політичних взаємодій¹³.

Відштовхуючись від того ж істонівського системного аналізу політичного життя, Доудінг і Кімбер [Dowding and Kimber] намагалися сформуванати загальне поняття стабільності, яке можна було б використати до аналізу урядів, режимів, інститутів тощо. Вони визначають політичну стабільність як "стан, за якого певний політичний суб'єкт існує (тоді), коли він володіє здатністю запобігати загрозовим випадковостям, що можуть спричинити вимушене неживання, тобто вимушену зміну одного чи більше критеріїв ідентичності об'єкта"¹⁴. Як бачимо, політичну стабільність ці автори визначають не лише крізь призму відсутності чи присутності зміни політичного об'єкта чи лише виживання політичного об'єкта. Вони відзначають, що відсутність змін не є обов'язковою умовою стабільності і що не кожна зміна визначальних характеристик політичного об'єкта є свідченням нестабільності. Лише зміни, що є відповіддю на виклики, які необхідні для уникнення неживання об'єкта, є свідченням нестабільності.

Отже, можемо визначити узагальнений перелік ознак політичної стабільності і, відштовхуючись від цього, підійти до ознак політичної кризи:

- 1) відсутність насилля;
- 2) тривале існування уряду (інститутів влади);
- 3) наявність легітимного конституційного (політичного) режиму;
- 4) відсутність структурних змін;
- 5) регулярність потоку політичних взаємодій;
- 6) сукупність макропоказників, що свідчить про сталий розвиток суспільства.

Останній показник є характеристикою системної стабільності, що певною мірою об'єднує всі попередньо визначені ознаки. Очевидно, що запропонований перелік не є вичерпним, ані універсальним. Він відображає найбільш типові ознаки політичної стабільності, на чому наголошують західні дослідники.

Підсумовуючи, відзначимо, що перелічені ознаки стабільності стосуються різних властивостей різних об'єктів. Тому 1, 4, 5, 6 характеристики є макропоказниками, що вказують на стабільність політичної системи, а 2, 3 є мікропоказниками, які стосу-

¹³ Ake C. A Definition of Political Stability // Comparative Politics. – 1975. – Vol.7. – №2. – P.272.

¹⁴ Dowding K.M., Kimber R. The Meaning and Use of "Political Stability" // European Journal of Political Research. – 1983. – №11. – P.238–239.

ються окремих елементів системи. Вони є визначальними для цих об'єктів, але не критичними для системи в цілому.

Перелічені вище ознаки є сукупними показниками стабільності. Вони стосуються різних об'єктів і відображають різні підходи. Тому операціоналізація цих ознак (в даному випадку надання числових значень) з метою вироблення формули політичної стабільності у такому переліку неможлива.

Перші чотири ознаки можуть бути визначені через числові показники. Шоста ознака сама є інтегрованим показником, вона не може бути виражена якоюсь однією числовою величиною, а лише формулою чи індексом. Тому включення цієї ознаки до формули стабільності може бути ускладненим.

Нарешті визначення стабільності через поняття регулярності потоку політичних взаємодій є цілком відмінним уявленням про стабільність, що відштовхується від пропозиції вимірювання випадків дотримання чи порушення наявного (визнаного) зразка політичних обмінів (взаємодій). Вимірювання стабільності з т.з. К. Ейка можливо зробити так:

Рівень політичної стабільності на даний момент часу $= p_i / p_{ii}$, де p_i – це кількість політичних акторів (суб'єктів), що порушують існуючу систему політичних взаємодій, а p_{ii} – загальна кількість політичних суб'єктів. Рівень політичної стабільності за певний період часу

$$= 1/N * \sum_{i=1}^N x_i, \text{ де } N \text{ означає кількість, а } x_i \text{ – оцінка.}$$

Всі інші елементи є рівними $1/N * \sum_{i=1}^N x_i$ і є більш точними ніж $N \rightarrow \infty$.

При всій елегантності запропонованої формули, її практичне використання можливе лише за умови, коли ми будемо мати чітко визначену загальну кількість політичних суб'єктів та, відповідно, ту кількість суб'єктів, що порушують усталений порядок політичних взаємодій. В такому разі, очевидно, що кожен індивід не може бути визнаний політичним суб'єктом, тому що відстежувати поведінку кожного індивіда буде неможливо. Залишається обмежити кількість політичних суб'єктів, але тут виникає проблема критеріїв та способів відбору. Отже, такий відбір, в принципі, можливий, але об'єктивність тут буде порушена, тому висновки також можуть бути неточними.

Що ми маємо у залишку? Визначення емпіричних (кількісних) показників окремих елементів політичної стабільності можливе, але труднощі виникають з їх сукупною інтерпретацією.

Скільки показників повинні мати які значення, щоб ми могли стверджувати про існування стабільної ситуації у певній політичній системі? Якщо ж стабільність розглядати з т.з. Ейка, то її вимірювання буде ускладнене суб'єктивним визначенням політичних акторів.

Залишається визнати той факт, що принаймні на сьогодні не всі політичні явища, зокрема стабільність, можуть бути виміряні емпірично.

Достатні та необхідні умови кризи

Повернімося до ознак кризи. Перш за все ми повинні пам'ятати про дві речі: 1) стабільність, як і криза, є характеристикою стану певних об'єктів. Тому коли ми говоримо про кризу, то повинні визначити об'єкт, який зазнав кризи, а потім визначити, як цей об'єкт опинився у стані кризи; 2) відсутність стабільності певного об'єкта автоматично не означає кризу даного об'єкта. З системної точки зору зміни в системі призводять до зміни системи. Проте у випадку кризи це правило не діє. Криза одного елемента політичної системи не обов'язково повинна спричинити кризу в інших елементах системи, або системи в цілому. Пояснення може бути таким. Або одне з двох тверджень не правильне, або системи (володіючи здатністю до самоорганізації) з метою виживання локалізують кризу в менш складних елементах – не допускають її поширення на елементи більш складні. Наприклад, парламентська криза може виникати досить часто, не загрожуючи існуванню демократичного політичного режиму. З іншого боку, як вказує П. Свенссон, малоймовірно, що криза демократичного режиму не буде негативно впливати на функціонування парламенту чи інших інститутів влади. Ця теза, проте, вимагає емпіричної перевірки.

Стосовно визначення того, які загрози виникають перед певним об'єктом, важливо розуміти, що проблеми, чи то нові, значні, чи дуже значні, – не означають кризи. Те ж саме стосується змін. Лише поєднання загроз, що можуть призвести до розпаду об'єкта, або до фундаментальних змін структури об'єкта, становлять кризу¹⁵. В такому разі ми можемо сказати про нестабільне функціонування (існування) об'єкта, яке може призвести до кризи, або відновлення стабільності.

Розглядаючи об'єкти кризи, ми можемо говорити про урядову кризу, парламентську кризу, кризу режиму, кризу політичної системи. Проте такі означення кризи, як конституційна, інституційна,

¹⁵ Svensson P, Ibid. – P. 134.

системна, міжнародна чи криза легітимності мають інше смислове навантаження, тому що стосуються не стільки стану цих об'єктів, як їх якостей, і тому в наукових дослідженнях повинні використовуватись зважено.

Якщо ми надамо негативних значень переліченим вище ознакам стабільності, то найбільше, на що вони будуть вказувати, буде нестабільний стан певного об'єкта чи системи в цілому.

Отже, наявність випадків політичного насилля (політичні вбивства, замахы, теракти, перевороти тощо), нетривале існування інститутів влади (уряду, парламенту, президента), відсутність легітимної влади, наявність структурних змін є проявами загроз, що можуть бути визнані ознаками політичної нестабільності або політичної напруги, іншими словами, достатніми умовами кризи.

Якщо сукупні макропоказники матимуть негативне значення (добробут населення менший, ніж соціальна мобілізація, високі показники економічного занепаду, несправедливий розподіл доходів, невисока накопичувальна та розподільна здатність уряду), то вони свідчатимуть про загрозливі тенденції для всієї політичної системи. Проте, щоб нестабільність переросла у кризу, потрібні додаткові або необхідні умови. Ці умови, на мій погляд, пов'язані з поведінкою суб'єктів, що безпосередньо приймають політичні рішення, тобто еліт. **Неефективність дій політичного керівництва у нестабільній ситуації є необхідною умовою кризи.** Це вказує на те, що криза може бути визначена не за фактом, а за наслідками.

Якщо ж політичне керівництво знаходить у собі сили і здатність приймати ефективні рішення у нестабільній ситуації, то криза може бути подолана. Отже, зовнішньою ознакою кризи, тобто такою, яку ми можемо спостерігати ззовні, буде нездатність політичного керівництва приймати ефективні рішення і тим самим контролювати хід подій. Зрозуміло, що у нестабільній ситуації, а тим більше під час кризи, часу на прийняття рішень є значно менше, ніж у стабільній. Крім того, коло питань, з яких повинні бути прийняті рішення, збільшується лавиноподібно. Це стресова ситуація, з якою можуть впоратися психічно стійкі особи, що мають здібності і (чи) досвід кризового управління.

Підсумовуючи, відзначимо:

– Криза є складним явищем, для виникнення якої потрібно, щоб збігались достатні і необхідні умови.

– Достатніми умовами кризи є політична нестабільність/напруга.

– Необхідними умовами кризи є неефективність дій (прийняття рішень) політичного керівництва у нестабільній ситуації.

– Криза є суб'єктивно – зумовленим явищем, тому може бути спровокована \ створена штучно.

– Криза може бути подолана ефективними діями політичного керівництва, або поглиблена, і призвести до колапсу чи розпаду об'єкта.

Наслідки кризи

Криза не є останньою фазою політичного циклу. Як було зображено на рис. 1, криза може бути подолана, якщо політичне керівництво, що відповідає за діяльність того чи іншого інституту (об'єкта), виявляє здатність приймати ефективні рішення, що нейтралізують загрозу зміни визначальних характеристик даного об'єкта. Якщо ж політичне керівництво не виявляє здатності запобігти зміні всіх визначальних характеристик, настає розвал (breakdown) або колапс об'єкта. Як стверджує П. Свенссон, "лише вимушена зміна всіх визначальних характеристик об'єкта становить розвал"¹⁶.

Коли ж одна чи декілька визначальних характеристик об'єкта зазнають вимушеної зміни, тобто коли політичне керівництво нездатне відвернути такі зміни, ми матимемо форму нестабільності, яку можна визначити як трансформація об'єкта.

Запропоноване П. Свенссоном розрізнення розвалу і трансформації є важливим, оскільки воно веде до класичного питання про те, коли стара система трансформується та коли стара система розпадається і утворюється нова. Це розрізнення стосується також і питання про сутність і важливість визначальних характеристик об'єкта. Це, як вказує П. Свенссон, справа дефініцій. Якщо питання стосується кризи демократії чи демократичного режиму, то є сенс використовувати поняття режиму, яке передбачає кілька різновидів (авторитарного чи тоталітарного).

Вимушена зміна певних визначальних характеристик демократичного режиму є трансформацією режиму, якщо зберігається його демократична суть, наприклад, перехід від парламентської до президентської форми правління. Це буде свідченням подолання кризи. Якщо ж політичне керівництво виявилось не в змозі прийняти необхідні рішення і погодилось на зміну визначальних характеристик об'єкта (режиму), можливо заради власного політичного виживання, то можемо говорити про розпад/розвал демократичного режиму і встановлення/повернення до авторитарного чи тоталітарного режиму.

¹⁶ Svensson P. Ibid. – P. 136.

Щоправда, П. Свенссон не пише про те, хто чи що спричинює “вимушені” зміни визначальних характеристик об’єкта. Можна припустити, що ці зміни йдуть з внутрішнього чи зовнішнього середовища. Тобто, можуть бути викликані/створені свідомо. Визначення суб’єктів, що викликають такі зміни, може становити предмет окремого дослідження.

Висновок

У результаті проведеного дослідження можна стверджувати таке:

- Криза може бути визначена не за фактом, а за наслідками.
- Наслідки кризи можуть бути функціональними, якщо об’єкт (керівництво) здатний відновити стабільність, частково функціональними, коли об’єкт трансформується, але зберігає визначальні характеристики, і дисфункціональними – коли настає розпад або вимушена зміна всіх визначальних характеристик об’єкта.
- Трансформація режиму означає, що одна або кілька суттєвих характеристик режиму змінюється, проте режим продовжує існувати. Трансформація можлива у напрямку демократизації або авторитаризації. Лише вимушена зміна всіх суттєвих характеристик режиму буде означати розпад (розвал/ колапс) режиму.

Література:

1. Мацієвський Ю. Між функціоналізмом і нормативізмом: академічна політологія в Україні на поч. XXI ст. // Людина і політика. – 2004. – №5. – С. 61– 69.
2. Політологічний енциклопедичний словник. За ред. Ю.С. Шемчушенка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. С– 298.
3. Политическая энциклопедия. В двух томах. Под. Ред. Г.Ю. Семигина., – М.: Мысль, 2000. – Т.1.– С.590– 591.
4. Политология. Энциклопедический словарь. Изд-во Московского коммерческого университета. – Паблшерз, 1993. – С.148–149.
5. Ake C. A Definition of Political Stability // Comparative Politics. – 1975. – Vol.7. – №2. – P.272.
6. An Analytical Model of Internal Conflict and State Collapse. A Manual for Practitioners. By Pauline H.Baker and Angeli E.Waller. – The Fund for Peace. – 1998.
7. Brown M. The Causes of Internal Conflict // Nationalism and Ethnic Conflict. Revised edition. Edited by Michael E. Brown. The MIT Press. – 2001. – P. 3 – 25.
8. Dowding K.M., Kimber R. The Meaning and Use of “Political Stability” // European Journal of Political Research. – 1983. – №11. – P.238–239.

9. Goldstone J. Towards a Fourth Generation of Revolutionary Theory // Annual review of Political Science. – 2001. – Vol.4. – P. 139– 187.

10. International Encyclopedia of the Social Sciences. – New York: The Macmillan Company and The Free Press. – 1968. – Vol. 3. – P.510–518.

11. Hurwitz L. Contemporary Approaches to Political Stability // Comparative Politics. – 1973. – Vol.5. – №3. – P.458.

12. Svensson P. Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis // Scandinavian Political Studies. – 1986. – Vol.9. – № 2. – P.130.